

واکاوی خاستگاه جهاد ابتدایی (روشن‌شناسی تفسیری و روایی) و نقش آن در پدیده اسلام هراسی با مطالعه موردی: داعش

محمود واعظی^۱

استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران

سکینه شبانی^۲

کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب (نویسنده مسئول)

علی اکبر یاری القار^۳

کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه خوارزمی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۰۱

۱۴۷

واکاوی خاستگاه جهاد ابتدایی ...

چکیده

قرآن کتابی عمیق و ذوی‌بطون است که هرکس فراخور ظرفیت علمی خود از آن بهره می‌برد. برخی آیات مسلمین را به جهاد دعوت می‌کند و آیات دیگری ترغیب به صلح. برای برخی این‌جا اجتماع سلب و ایجاب است و دو انگاره صلح و جنگ شکل می‌گیرد. هدف اصلی مقاله، مطالعه خاستگاه و ادله دو دیدگاه صلح و جنگ است. مصدر اصلی این اختلاف آیه سیف است. مفروض اصلی طرفداران جهاد، ناسخ بودن آیه سیف بر تمام آیات صفح و عفو است. فرضیه اصلی این مقاله این است که انگاره‌های افراطی از آیات جهاد چهره اسلام را خشن جلوه می‌دهد و اکنون که در عصر گفتمان جهان می‌رود تا اختلافات بشری را از طریق تعامل حل و فصل نماید، انگاره‌های افراطی جایگاه معقولی ندارد. در پایان چنین نتیجه‌گیری شده است که آیه سیف ناسخ آیات صفح و عفو نیست و اسلام خشونت‌طلب نبوده و منادی صلحی شرافتمندانه، ریشه‌دار و فراگیر است و آیات جهاد بیشتر اشعار به جهاد دفاعی دارد نه ابتدایی. این مقاله شیوه‌ای توصیفی، تحلیلی و دیدگاهی انتقادی، اجتهادی را با منابع کتابخانه‌ای فرا رو دارد. در پایان نقشه راه آینده تحقیق ترسیم شده است.

واژه‌های کلیدی: جهاد ابتدایی، تفاسیر افراطی، جهاد علمی، جهاد اقتصادی، خشونت طلبی.

1. mvaezi@ut.ac.ir

2. sshabani16@gmail.com

3. ali-yari200@gmail.com

مقدمه

اسلام هراسی پدیده‌ای است که به ترس، پیش‌داوری و تبعیض غیر اخلاقی در قبال اسلام و مسلمین اشاره دارد، سابقه این اصطلاح به دهه ۱۹۸۰ بازمی‌گردد اما پس از حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ مورد استعمال وسیع قرار گرفت (www.porsemani.ir) و امروزه با ظهور گروه‌های افراطی در برخی کشورهای اسلامی به بحرانی عمیق شونده تبدیل شده است.

یکی از آرزوهای دیرینه بشر در سطح جامعه بین‌الملل دستیابی به صلح و امنیتی است که در نتیجه آن بی‌عدالتی از زندگی انسان رخت بر بسته و منزلت و کرامت انسانی جایگاه خود را باز یابد (درخشه و کمالی، ۱۳۹۵: ۲۹-۵۴). تشکیل جبهه‌های نظامی، فرهنگی و به‌ویژه اقتصادی غیر مسلمین علیه مسلمانان، وضعیت ناامن برون‌مرزی، درون‌مرزی، تهدید کشورهای مسلمان علیه یکدیگر، گرانی فزاینده و فقری که خورنده و زایل‌کننده ایمان است، این‌ها در مجموع، جورچین‌های پازل اسلام هراسی است.

پیچیدگی روابط انسانی در جامعه کنونی و در هم تنیدگی آن و وابستگی متقابل به گونه‌ای شاکله بندی گردیده است که واگرایی را بایستی به حداقل رساند و روی نقاط مشترک تفاهم کرد. امروزه تعارض بین‌الادیانی مانعی بر سر راه گفتگوی تمدن‌هاست و دور از اهداف ائتلافی اسلام.

امروزه شدت و توسعه مواجهه خشونت بار بین پیروان مذاهب اسلامی، قاطبه عالمان دین و جامعه شناسان مذهبی را عمیقاً نگران کرده است (حسینی و محمودی، ۱۳۹۴: ۵۳-۸۳). انگاره‌های افراطی از آیه سیف، که ناشی از سوء برداشت برخی مفسران با لحاظ چندلایگی مفهومی قرآن است، با توجه به خروجی عمل کردشان می‌توان گفت اغلب غیرعلمی، تقلیل‌گرا و سوگیرانه است. محققان بر این باورند که قرائت‌های افراطیون از آیه سیف‌انگاره‌های خودشان از آیات است نه تفسیر قرآن. داعش از آیه‌های جهاد برداشت شخصی می‌کند (عابدی، ۱۳۹۳، iqna.ir). شناخت ماهیت افراط‌گرایی مستلزم مطالعه‌ای عمیق‌تر در لایه‌های شکل‌گیری اسلام سیاسی معاصر است (آدمی و مرادی، ۱۳۹۴: ۲۹-۵۹). این مقاله نیز در راستای تأمین همین نیاز تدوین گردیده است. توضیح این‌که اکثر پژوهش‌های علوم اسلامی ناظر به سطوح شناختی و مقایسه‌ای هستند و کمتر ناظر به سطح کاربردی‌اند. و دردی از جامعه امروزی مسلمین درمان و گره‌ای را باز می‌کنند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية تدراسات العالم الاسلامی

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۱۴۸

سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

سؤالات مقاله این‌هاست: چرا کشورهای مسلمان مسائل نظامی خود را در راستای سیاست اعلیٰ لحاظ کرده از جنبه‌های اقتصادی مغفول مانده‌اند؟ مشکلات اقتصادی، اجتماعی دامن‌گیر کشورهای اسلامی زائده چیست؟ مسلمین و مشرکین هرکدام چه سهمی در پدیده اسلام هراسی دارند؟

فرضیه مقاله این است وجه مشترک و در حقیقت پاشنه آشیل اغلب کشورهای مسلمان، به‌ویژه گروه‌های تندرو از قبیل داعش، این است که در دوران گفتگوی بین‌المللی، مسائل نظامی را در سیاست اعلیٰ لحاظ کرده‌اند و مسائل اقتصادی، رفاهی را در ردیف سیاست ادنی و این مسئله ریشه در انگاره‌های‌شان از جهاد ابتدایی دارد. برخی از محققین سهم ۸۰ درصدی مسلمانان را در اسلام هراسی قائل‌اند و معتقدند «اسلام هراسی ریشه در کارهای مسلمانان دارد» (هاشم زاده هریسی، ۱۳۹۴: ۶۹-۶۷). برخی نیز معتقدند: ریشه‌های پیدایش جریان تکفیری غالباً درون‌زا و دلایل گسترش و اوج‌گیری آن غالباً برون‌زاست (آدمی و مرادی، ۱۳۹۴: ۲۹-۵۹). به گفته ایجاز الحق وزیر پیشین امور مذهبی پاکستان غریب به ۸۰ درصد از مدارس پاکستان تعالیمی مشترک و یا نزدیک به عقاید وهابیت را ترویج می‌نمایند (همان).

قرآن کتابی است عمیق و ذوبطون که هرکس فراخور ظرفیت علمی و وجودی خود می‌تواند از این دریای بی‌کران‌متنم‌گردد «وان للقرآن ظهراً و بطناً و لبطنه بطناً الی سبعة ابطن» (مجلسی، ۱۴۰۶ ق: ۱۸/۷). قرآن قطعی‌الصدور و ظنی‌الدلالة است و چون لوحی است آسمانی لذا ممکن است هر کسی از ظن خودیاریش شود و همین، دیدگاه‌های افراطی و تفریطی را موجب شده است. در دین مسیح نیز برداشت‌های متفاوت، عامل تفرقه معرفی شده است. مارسلیو گفت اختلاف عقیده درباره مسائل تفسیر کتاب‌های مقدس یا منقولات، یکی از علت‌های نبود وحدت در دولت است (عالم، ۱۳۹۳: ۳۰۷).

با مذاقه در ادبیات موضوع در می‌یابیم که در حوزه جهاد ابتدایی آثار تقریباً فراوان است شاید جامع‌ترین کتاب فقه سیاسی تألیف عباسعلی عمید زنجانی باشد و تازه‌ترین مقالات پژوهشی در این زمینه «سلفی‌گرایی جهادی-تکفیری و آینده ثبات سیاسی در خاور میانه» (کرم زادی، ۱۳۹۵) و چیستی افراط‌گرایی در اسلام سیاسی: ریشه‌های هویتی و کنش هنجاری» (آدمی، ۱۳۹۴) است. جنبه ضرورت و نوآوری و وجه ممیزه این مقاله نسبت به آثار هم‌سو آن است که بر خلاف مقالات موجود که غالباً رویکردی تثبیتی و تحکیمی به

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های یاسی جهان اسلام

۱۴۹

واکاوی خاستگاه جهاد ابتدایی ...

جهاد ابتدائی دارند، این مقاله با رویکردی انتقادی به قضیه می‌نگرد و نهی جهاد ابتدائی را حکمی ثانوی و تابع شرایط زمان نمی‌کند بلکه با استناد به آیات و روایات مشیت الهی را در اسلام آوردن همه در قالب جهاد ابتدائی نمی‌داند و می‌کوشد تا با روش شناسی تفسیری و روایی به این مهم برسد. در این مورد آثار فوق‌العاده اندک است و ضرورت زیاد. از این حیث خلاء و نیاز کاملاً مشهود است.

هم‌چنین این مقاله آیات فراوانی با رویکرد صلح عرضه می‌کند که در نوع خود معتنا به است. بر فرض ناسخ بودن آیه سیف به‌گونه‌ای فقه‌الحدیثی آرای افراطی ابتدا بر آیات قرآن و سپس بر روایات و سیره نبوی و عقل عرضه شده و در پایان نتیجه‌گیری شده است. شاکله کلی بحث عرضه بر آیات دیگر است. این مقاله شیوه‌ای توصیفی، تحلیلی و دیدگاهی انتقادی، اجتهادی را با استفاده از منابع مورد وثوق کتابخانه‌ای را فرا روی خود نهاده است و سعی شده تا سوگیری مذهبی اگر نه صفر، بلکه به حداقل تقلیل یابد. مرجع ترجمه آیات، ترجمه دکتر آیتی می‌باشد.

نام گذاری آیه سیف اجتهادی بوده و این اصطلاح در هیچ آیه‌ای نیست. محققین از آیه پنجم سوره توبه با این نام یاد کرده‌اند. «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُدُّوهُمْ وَاحْضُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (توبه، ۵).

پیشینه افراطی‌گری و تئوریسین‌های تفکر سلفی

قدر متیقن افراطی‌گرایی غالباً ریشه در تفکرات سلفی دارد و اصولاً عملیاتی شدن آن در زمان خلیفه دوم است. جنگ‌های پیامبر با مشرکین مکه که مدام مسلمانان را مورد آزار و اذیت قرار می‌دادند، از نوع دفاعی‌اند و غالباً به خارج از جزیره العرب نکشیده‌اند. از این رو نظر به این که داعش متوسل به تئوری‌های اهل سنت است، مطالعه سیر تکوینی آن ضروری است. احمد بن حنبل امام مذهب چهارم اهل سنت و مهم‌ترین متفکر «مکتب اهل حدیث» که سخت مخالف عقل بود و تنها به ظواهر قرآن، حدیث و نقل اخبار و روایات تکیه می‌کرد (طاهری و احمدوند، ۱۳۹۴: ۷۸-۱۱۱). ابن تیمیه و شاگردش ابن جوزی نیز تاکید بر حجیت ظاهر قرآن و خوانشی نقد‌ناپذیر از اسلام داشتند. مهم‌ترین تفکراتش بدعت دانستن هر امر نوین

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۵۰

سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

و مخالفت کردن با عقل، اعتقاد به رویت خدا، بازگشت به سنت و سلف، حکم به قتل کاهلان نماز و احکام، کافر دانستن صوفیه و شیعیان و نام‌گذاری آن‌ها به عنوان روافض، رد علم شیمی و فلسفه بود. در این دوره ابن تیمیه ضرورت تأسیس حکومت از طریق زور به منظور توانمند سازی مسلمانان در مقابل مرتدان و مشرکان را مطرح کرد. بعدها محمد ابن عبد الوهاب آن افکار را پی گرفت. شیخ ابو زهره و ابن حزم اندلسی نیز بر همین رویکرد بودند. از متأخرین نیز شیخ عبد الرحمن بن ناصر البراک برگزاری انتخابات را حرام و آن را تشبیه به کفار نامید(همان). رشید رضا و محمد عبده اگرچه منعطف‌تر از متقدمین بودند، اما تنها راه علاج بیماری ملت‌های مسلمان را برگشتن به قواعد اصلی دین خویش مانند گذشته می‌دانستند(قادری، ۱۳۹۲: ۲۱۷).

۱. دلایل موافقان و مخالفان جهاد ابتدایی

۱-۱. دلایل موافقان

۱-۱-۱. دلایل قرآنی

تعدادی از آیات قرآن مسلمین را به جهاد دعوت می‌کند. از جمله می‌توان به این آیات اشاره کرد.

الف: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَوْلَاهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا» (نساء، ۷۵). و چرا در راه خدا و [در راه آزادی] مردان و زنان و کودکان مستضعف نمی‌جنگید؟ آنان که می‌گویند: «ای پروردگار ما، ما را از این شهری که اهل آن ستم‌پیشه‌اند، بیرون بر، و از جانب خویش برای ما سرپرستی بگمار و از نزد خود برای ما یآوری قرار بده».

ب: «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» (حج، ۳۹). به کسانی که به جنگ بر سرشان تاخت آورده‌اند و مورد ستم قرار گرفته‌اند، رخصت داده شد و خدا بر پیروز گردانیدنشان تواناست.

ج: «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (انفال، ۳۹). با آنان نبرد کنید تا فتنه‌ای نباشد و دین همه دین خدا گردد. پس اگر باز ایستادند، خدا کردارشان را می‌بیند.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های نیای جهان اسلام

نقد دیدگاه‌های افراطی

با لحاظ بپیچیدگی مفهومی قرآن و لایه بندی آن گفته می‌شود آیات قرآن گرچه قطعی الصدور، ولی ظنی الدلاله‌اند (بروجردی، ۱۳۶۶ش، ج ۱۰: ۴). به عبارتی احتیاج به تفسیر دارند هرکسی نمی‌تواند معنای واقعی آن را استنباط کند. قرآن ناسخ و منسوخ، عام و خاص، مطلق و مقید، ظاهر و باطن، تعریض و کنایه، دارد و با عنایت به همه این‌ها می‌بایست به تفسیر و تأویل آیات پرداخت. مثلاً در مورد آیه الف علت غایی جهاد ابتدایی را رهایی از ستم عنوان کرده است. حال آن که امروزه هیچ یک از کشورهای مسلمان و رهبران‌شان داعیه این را ندارند که به مردم تحت نفوذشان ظلمی نمی‌شود و اصولاً فقط در حکومت معصوم می‌توان به نبود ظلم اطمینان داشت. به‌ویژه گروه‌های افراطی از قبیل داعش که شدیدترین ظلم‌ها را در حق مردم تحت نفوذشان روا می‌دارند و اصولاً هیچ بشر مخیری قیمومیت این‌ها را نمی‌پذیرد. چه رسد که مردم را از ظلم نجات دهند. آیات و روایات فراوانی در بستر بحث خواهد آمد که این آیه را تفسیر، تعلیل، تخصیص و تقیید می‌دهند.

در مورد آیه «ب» هم راجع به جهاد دفاعی است که هیچ کس در مشروعیت آن شکی ندارد و امری معقول و مفروض است. چه در ادامه آیه اشاره می‌کند به کسانی که قبلاً بر مسلمین ظلم کرده‌اند. بسیاری از آیاتی که در وجوب و مشروعیت جهاد ابتدایی استناد می‌شود، ناظر به جهاد دفاعی‌اند.

در مورد آیه ج هم جزو آیات جهاد دفاعی است. مرحوم علامه در ذیل تفسیر این آیات اشاره به جنبه دفاعی را مطرح می‌نمایند (طباطبائی، ۱۳۷۴ش، ج ۲: ۸۸) و نیز تصریحاً آمده است: تجاوز ابتدائی مذموم و تجاوز در برابر تجاوز پسندیده و مشروع می‌باشد (همان: ۹۳). صرف نظر از این، در تفسیر عیاشی در ذیل این آیه روایتی از امام صادق (ع) آمده است که درباره مصداق ضمیر «هم» که باید با آنان جنگید سؤال شده چه کسانی هستند، امام فرمود هنوز زمان تأویل آن فرا نرسیده بلکه با قیام قائم، او تشخیص می‌دهد (عیاشی، ۱۳۸۰ق، ج ۲: ۵۶). این روایت نیز مصداق آیه را قابل تسری به زمان غیر معصوم نمی‌داند. عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع سُمِّلَ أَبِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: «فَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً» - كَمَا يُفَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَقَالَ: إِنَّهُ [تَأْوِيلٌ] لَمْ يَجِئْ تَأْوِيلُ هَذِهِ الْآيَةِ، وَ لَوْ قَدْ قَامَ قَائِمُنَا بَعْدَهُ سِيرَى - مَنْ يُدْرِكُهُ مَا يَكُونُ مِنْ تَأْوِيلِ هَذِهِ الْآيَةِ. آیات دیگر نیز مشابه همین مواردند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعیتتوزاساتالعلمالاسلامی
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۱۵۲

سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

۱-۲-۱. دلایل حدیثی

علاوه بر آیات، تعدادی از روایات نیز مسلمین را دعوت به جهاد می‌کنند که در اغلب موارد تصریحی به ابتدائی بودن ندارد و می‌توان آن‌ها را در قالب جهاد دفاعی تعمیم داد. از جمله «حدیث الجنة تحت ظللال السیوف» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ج ۸: ۶). بهشت زیر سایه شمشیرهاست. گرچه این حدیث تصریحی به جهاد ابتدائی ندارد، دارای اضطراب در متن و سند است. در جامع ترمذی با متن متفاوتی آمده است. «ان ابواب الجنة تحت ظللال السیوف» (نقیسی، ۱۳۹۴: ۱۰۲ به نقل از جامع ترمذی باب فضل جهاد ح ۵). و این حدیث از نوع حسن است یعنی یک درجه از ضعیف بالاتر است و به حدیث صحیح نمی‌رسد. حدیث حسن حدیثی است که از راوی عادل و خفیف الضبط روایت شده است. خفیف الضبط کسی است که ضبط وی در حد اعلی نیست و گاهگاهی خطا می‌کند (نقیسی، ۱۳۹۴: ۱۰۲). این حدیث در منابع مورد وثوق شیعه نقل نشده است. به علاوه حدیث مشابهی با دامنه نقل گسترده‌تر بیان شده که بهشت و جهنم هر دو را زیر سایه شمشیرها می‌داند که این منطقی‌تر است. «السیوف مقالید الجنة و النار» شمشیرها کلید بهشت و جهنم اند (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۵: ۲).

۱-۲-۲. دلایل مخالفان جهاد ابتدائی

در این مقاله به ده‌ها آیه و حدیث استناد خواهد شد که ناظر به جهاد دفاعی اند و جهاد ابتدائی را به چالش می‌کشند و حتی تاکید می‌کنند که با غیر مسلمین نیز باید با مهربانی رفتار کرد. البته مادام که با مسلمین جنگی نداشته باشند و نظر به این که این آیات و روایات به تفصیل در متن آمده‌اند از ذکر آن در این جا خودداری می‌شود.

۲. جهاد ابتدائی

۱-۲-۱. خاستگاه

نام گذاری آیه سیف اجتهادی بوده و این اصطلاح در هیچ آیه‌ای نیست. محققین از آیه پنجم سوره توبه با این نام یاد کرده‌اند. «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخَذُوهُمْ وَاصْرُوهُمْ وَأَفْعِدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (توبه، ۵). این اصلی‌ترین منبع فتوایی جهاد ابتدائی است که

تفاسیر افاطی از آن در این مقاله مورد نقد قرار گرفته است.

از دلایل دیگر قائلین به جهاد ابتدایی، نجات بندگان خدا از چنگال سلطه و ستم حاکمان جور و نشر پیام خدا به عامه مردم است (آزادی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۶). در مورد اول یعنی نجات بندگان خدا از ظلم و ستم بایستی گفت که اجرای عدالت در زمان ولایت غیر معصوم ممکن نیست. چه بسیار ستم‌هایی که حکام اموی و عباسی تحت لوای اسلام بر مردم تحت حکومتشان روا نداشتند. تنها پس از گذشت چند دهه حکومت از خانه گلی پیامبر به قصرهای قیصری اموی و عباسی منحرف گردید. امروزه نیز گروه‌های افراطی که به زعم خود در پی پیاده کردن مقاصد اسلامی هستند، بیشترین ظلم و ستم را بر مردم روا می‌دارند و چه بسا عامه مردم در کشورهای غیر مسلمان آزادتر از آن‌ها هستند. در مورد دوم یعنی نشر پیام الهی با توجه به منابع وسیع جهانی شدن و فناوری ارتباطات، می‌توان پیغام دین را به همه مردم رساند و آن‌ها نیز در قبول یا رد آن مختارند و برای این کار نیاز به شمشیر نیست. وانگهی ده‌ها شرط در اجرای جهاد هست که حتی عدم تحقق یکی از آن‌ها مانع اجرای آن می‌شود و شروط آن در آثاری با ماهیت فقهی ذکر شده است.

۲-۲. جهاد علمی (سلطان علم)

امروزه هجوم به مرزهای فیزیکی و جغرافیایی منسوخ شده و مبارزات سبقه‌ای علمی، فرهنگی یافته است. جهاد ابتدایی چه مفروض باشد یا نه، در رویکرد جاریه‌مونی علمی بیش از هژمونی نظامی موضوعیت می‌یابد. اکنون باید موازنه قدرت را در بدیل‌های علمی و اقتصادی بیابیم. حکیم فردوسی در هزارسال قبل این مهم را به گونه‌ای شیوا بیان کرده است.

توانا بود هر که دانا بود
ز دانش دل پیر برنا بود

ما به عنوان مبدع این پارادایم، فقط در طراحی جلد کتب درسی از آن بهره برده‌ایم. پس از سال‌ها کنکاش اکنون دانشمندان علوم سیاسی از دانش و اقتصاد به عنوان اهرم قدرت یاد می‌کنند (قاسمی، ۱۳۹۳: ۹۸). یکی از دلایل سرنگونی نظام شاهنشاهی توجه و تکیه پهلوی‌ها به مسائل نظامی است. آقای سیف زاده می‌نویسد: او از سال ۱۳۳۲ قانون‌مندی رفتاری جهان را به غلط نظامی وصف و تفسیر کرد (سیف زاده، ۱۳۹۳: ۲۹۰). رهبری نیز گفتند تجربه‌ی ۳۷ ساله‌ی جمهوری اسلامی نشان می‌دهد که ما باید خودمان را تقویت کنیم، قوی کنیم؛ از لحاظ فکری قوی کنیم، از لحاظ سیاسی قوی کنیم، از لحاظ اقتصادی قوی کنیم، از لحاظ

فرهنگی قوی کنیم، از لحاظ علمی قوی کنیم. وقتی قوی شدیم، طبعاً عزت پیدا خواهیم کرد؛ امروز عزت یک ملت در دنیا به این‌ها است. ۲۰/۱۲/۱۳۹۴ و نیز فرمودند ما هنوز خیلی راه در پیش داریم تا به آن نقطه‌ای برسیم که از لحاظ علمی مورد نظر است؛ خیلی باید تلاش کرد؛ خیلی باید مجاهدت کرد. ۱۱/۰۴/۱۳۹۳ (www.farsi.khamenei.ir). البته زیباترین و گویاترین بیان از علی (ع) است «العلم سلطان من وجده صال به و من لم یجده صیل علیه» (این ابی الحدید، ج ۳۱۹: ۲۰). علم سلطانی است که هر کس آن را یافت سلطه می‌یابد و هر کس آن را نیافت زیر سلطه می‌رود. امروزه رقیب ایران آمریکا گوی سبقت را در این زمینه از همه ربوده است. مطابق آمار اعلامی ۲۰۰۹ از میان ده دانشگاه برتر دنیا شش دانشگاه به آمریکا و چهار دانشگاه به انگلیس تعلق دارد و در سال ۲۰۱۰ رنکینگ دانشگاه تهران ۳۱۶ است (سیف زاده، ۱۳۹۳: ۶۵). مطابق فرمایش حضرت علی (ع) علت هژمونی ایالات متحده رتبه‌های برتر علمی و تکنولوژی است نه جنگ افزارهای نظامی. بر روی علم نمی‌شود شمشیر کشید. ایران نیز در رقابت با آمریکا رویکردی جز توجه به علم ندارد. به عبارتی مبارزه با استکبار بایستی از ابعاد نظامی به علمی، فرهنگی و اقتصادی تغییر یابد. مراد رهبری از جنگ نرم توجه به همین جنبه‌هاست.

۲-۳. جهاد اقتصادی

جهاد اقتصادی نیز هم پایه جهاد علمی از ملزومات و بایسته‌های سیاسی، اجتماعی امروزی است که از آن گریزی نیست. تجربیات ابرقدرت‌ها پس از پایان جنگ سرد، حاکی از آن بود که در عصر کنونی جنگ نظامی نمی‌تواند الزاماً اهداف سیاسی آن‌ها را عملیاتی کند و در جستجوی بدیلی مناسب و رویکردهای نو‌گزینه‌های تحریم اقتصادی را در سیاست خارجی خود منظور کردند (Kaempfer and Lowenberg ۲۰۰۷: ۸۷۰-۸۶۹). اوپاما طی نطقی در هفتادمین اجلاس سازمان ملل گفت در مقام رئیس جمهور ایالات متحده نگران خطرانی هستم که پیش روی ماست اما معتقدم نمی‌توانیم به روش‌های قدیمی جنگ و زور باز گردیم. (sep 20, 2016 wall street). وضع تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده علیه ایران نیز ناشی از همین تغییر رویکرد است. امروزه تحریم‌ها شکل تعدیل یافته جنگ هستند (موسوی شفائی و نقدی، ۱۳۹۴: ۲۱-۶۲). هیچ یک از سرمایه‌گذاران عمده، در کشوری که با ابر قدرت‌ها در تعارض است، سرمایه‌گذاری هنگفتی نخواهند کرد چون امنیت اقتصادی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های جهانی اسلام

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية تدراسات العالم الاسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۵۶

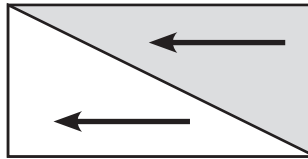
سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

که از ملزومات اقتصاد است تحت الشعاع درگیری‌های نظامی قرار گرفته و نابود می‌شود. تجارت جهانی در نظر تمام مکاتب حتی واقع‌گرایان که قبلاً بر روی گزینه‌های نظامی تاکید بیشتری داشتند، امروزه اصلی مفروض حیاتی می‌باشد (قاسمی، ۱۳۹۳: ۹۸). روش تعارضی ایران با عنایت به جنگ ۸ ساله و بعد از آن در قالب تحریم‌ها به گونه‌ای است که حتی قادر به بهره‌برداری بهینه از منابع خدادادی خود نمی‌باشد. امروزه برداشت کشورهای همسایه از میادین مشترک ۹ تا ۱۰ برابر ایران است. حتی کشور جنگ‌زده عراق دو برابر ایران برداشت می‌کند. در حالی که عربستان از منابع مشترک دو کشور روزانه ۴۰۵ هزار بشکه برداشت می‌کند، ایران تنها به برداشت ۴۵ هزار بشکه بسنده کرده است. و همین‌طور از میدان مشترک پارس جنوبی که ایران با قطر شریک است، ایران ۵۰ هزار بشکه و قطر ۴۵۰ هزار بشکه روزانه برداشت می‌کنند (روزنامه شهروند، ۱۳۹۵/۷/۷). رشد سریع اقتصادی کشورهای همسایه به ویژه قطر و عربستان که در چند دهه اخیر از جهت منفی با ایران قابل مقایسه نبوده‌اند، امروزه از جهت تفوق و برتری قابل مقایسه نیست. اکنون عربستان به عنوان یک قدرت متوسط اقتصادی در جهان مطرح است (سیف زاده، ۱۳۸۴: ۶۵). دلیل عمده آن این است که آن‌ها در مبارزات با استکبار همراه ایران نشده و خود را به کناری کشیده و مصون مانده‌اند. اگر هم بنا بر تعارض و جنگ باشد، جنگ امروز جنگ اقتصادی است نه نظامی. مراد از جنگ نرم مورد نظر رهبری نیز موارد فرهنگی، اقتصادی است. هاشمی رفسنجانی نیز گفت: این عوامل اقتصادی و اجتماعی هستند که امروز بقای نظام را با تهدید مواجه کرده است. (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۲: ۴۰۱). امروزه حتی چهره‌های نظامی به این مسئله معترفند و حتی تاکید می‌کنند. سردار نقدی می‌گوید: اکنون نیازمند جهاد اقتصادی هستیم (روزنامه شهروند، ۱۳۹۵/۷/۷). امروزه ژئواکونومیک جایگزین ژئوپلوتیک شده است. نظریه واقع‌گرایی گلپین در پایان قرن بیستم دو تغییر عمده برای درک ماهیت قدرت ضروری است. نخست برتری روز افزون منابع اقتصادی و تکنولوژیک و دوم تغییر کیفی دولت‌ها و تبدیل آن‌ها به دولت‌های رفاهی. اکنون قدرت را نمی‌توان به دور از پایه‌های اقتصادی درک کرد (قاسمی، ۱۳۹۳: ۹۸). جهان عرب نسبت به دیگر مناطق در حال توسعه نابسامانی‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بیشتری دارد (کرم زادی، ۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۴۲). این ریشه در توجه یک جانبه به بعد نظامی دارد. اصولاً گسترش افراط‌گرایی موجب افزایش منازعات منطقه‌ای می‌شود (همان). فقر و ناامنی رابطه

مستقیمی با یکدیگر دارند. القاعده به عنوان یک گروه تروریستی از افغانستان ورشکسته ریشه گرفت (درخشه و کمالی، ۱۳۹۵: ۲۹-۵۴). علت دیگر نا امنی و منازعه تقسیم قدرت است. منازعه مذهبی شیعی-سنی، در عراق درباره نحوه تقسیم قدرت است (رستمی و سفیدی، ۱۳۹۵: ۸۳-۱۱۱). کشورهای اسلامی ظرفیت بالایی در تعامل دارند که باید بجای تفرقه بر آن تکیه کنند. علی‌رغم تنش‌های بسیار و بعضاً ناخواسته بسترهای هم‌گرایی و روابط مطلوب در دو کشور (ایران و پاکستان) مهیاست و اشتراک مذهبی و دینی از آن جمله‌اند (محمدی و احمدی، ۱۳۹۴: ۸۵-۱۱۰).

جدول شماره (۱) تغییرات شکلی و روشی جهاد ابتدایی در بستر زمان (در گذر زمان جهاد نظامی حالتی کاهنده دارد و جهاد علمی و اقتصادی حالتی فزاینده)

جهاد نظامی

جهاد علمی و اقتصادی

۲-۴. مزایای گریز از گزینه نظامی

۱. حفظ جان و مال مسلمین
۲. حفظ تجهیزات و جنگ افزار نظامی جهت دفاع
۳. حفظ زیر ساخت‌های اقتصادی، علمی و فرهنگی جهت به‌روزی و سامان امور مسلمین
۴. شکست پروژه اسلام‌هراسی و کمک به تقویت و اتساع آن از روش‌های فرهنگی

۳. نقش زمان در دین و سیاست

۳-۱. فقه در بستر زمان

بیشتر فقهای شیعه از جمله امام خمینی (ره) در مورد جهاد ابتدایی که به نظر می‌رسد در تعارض با نظریه صلح باشد، آن را منوط به ضوابط، شرایط و محدودیت‌هایی می‌دانند که در تعارض با اصل صلح و همزیستی نباشد (مه‌دوی عباس آبادی، آینه وند، ۱۳۹۰: ۹-۳۶).

در جایی دیگر نیز امام خمینی به عنوان رهبری شیعی، فقیه و مفسری آشنا به علوم اسلامی تصریحاً می‌فرماید: آنچه غایت تعلیمات اسلامی است، همزیستی مسالمت آمیز در سطح جهان است (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۲: ۱۳۶). مسلم است جهاد ابتدائی با همزیستی مسالمت آمیز تنافی دارد. حال که مشخص شد تفسیر در بستر زمان تغییر می‌کند و تغاسیر قرن ۱۴ عقل‌گراتر از تفاسیر اولیه‌اند (نفیسی، شادی، ۱۳۸۵). دو مفهوم از مفاهیم علوم سیاسی بررسی می‌شود. تغییر و تحول لازمه زندگی امروزی است در حالی که بسیاری از کشورها قبلاً مشکلاتشان را از راه‌های تعارض حل می‌کردند اکنون کشورهای پیشرفته راه‌های مطمئن‌تری را جایگزین آن کرده‌اند. گفتمان و مطالعات صلح دو نمونه از آن است که به اختصار مرور می‌شوند.

۲-۳. اصل گفتمان

«کلیت ساختار ذهنی شده که از عمل مفصل بندی حاصل می‌شود، گفتمان نام دارد» (منوچهری، ۱۳۹۲: ۱۰۶). مجموعه‌ای به نام گفتمان مستمراً مشمول موضوع عدم ثبات و ضرورت شکلی و ماهوی است (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۲: ۵۴). گفتمان لازمه جهانی شدن است و لذا گریزی از آن نیست. شکی نیست که با توجه به فرآیندهای جهانی شدن، که ویژگی عمده محیط‌های سیاسی در حال توسعه است، علوم سیاسی باید بعد بین‌المللی را به نحوی جدی‌تر مد نظر قرار دهد (دیوید مارش و جری استوکر، ۱۳۹۲: ۴۴۸). گفتمان در سیاست خارجی کارکردی شبیه ساختار در نظریه نواقع‌گرایی دارد (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۲: ۱۸۷). گفتگو از نکات مهم و مورد توجه مکتب انتقادی و به طور خاص هابرماس است و در آن چه او «عرصه عمومی» می‌داند شکل می‌گیرد. هابرماس سپهر عمومی را عرصه‌ای می‌داند که در آن مناظره عمومی در مورد موضوعات مختلف مورد توجه عمومی شکل می‌گیرد. میانجی اصلی در این حوزه «استفاده عمومی از خرد» در مباحث باز و بدون محدودیت است. در این سپهر تلاش می‌شود. اقتدار سیاسی به اقتدار عقلانی بدل شود (مشیرزاده، ۱۳۹۴: ۲۴۳). پس از جنگ جهانی دوم کشورهای غربی جنگ را به جهت پرهزینه بودن کنار گذاشته‌اند و در ۲۰۰ سال گذشته جنگی در اروپا اتفاق نیفتاده چون گفتمان را جایگزین آن کرده‌اند (همان: ۲۸). در حالی که در چند دهه گذشته ده‌ها جنگ بین کشورهای مسلمان رخ داده است اگر کشور مسلمان A با کشورهای B, C همسایه باشد، در صورتی که کشور B مسلمان و

C غیر مسلمان باشد، آن گاه ترس او از حمله کشور B بیشتر خواهد بود. جریان‌های تکفیری تروریستی نیز معمولاً در محیط‌های بحران‌زا ایجاد می‌شود (کوهکن و باقری، ۱۳۹۴: ۱۸۳-۲۰۷). نظر به پیش زمینه منفی غرب که اسلام را یک تهدید می‌دانند (عسکریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۵-۱۸۳). از این رو جریان‌های اسلام‌گرا بعضاً به خاطر توسعه و مشروعیت بین‌المللی از عناوین اسلامی فاصله گرفته‌اند. مطابق نظر الغنوشی (رهبر حزب) النهضه (تونس) از یک حرکت اسلامی به یک حزب سیاسی تغییر پیدا کرده است (آجیلی و بیکی، ۱۳۹۵: ۱-۲۸). امروزه کشورهای اتحادیه اروپا با برداشتن مرزهای جغرافیایی خود، پول واحد، تجارت مشترک و حس همدردی آرزوها و مفاهیم بلند اسلامی را تحقق بخشیده‌اند و کشورهای مسلمان چه از حقیقت خود فاصله گرفته‌اند. و لذا گریزی نیست جز خروج از وضع موجود. اروپا اکنون این پارادایم منتسکیو را سرلوحه امور خود قرار داده است «اگر بدانم عملی به سود کشورم اما به زیان اروپاست، یا به سود اروپا اما زیان بشر است، آن‌را به یقین یک جنایت خواهم دانست» (عالم، ۱۳۹۴: ۷۳). ادبیات فارسی ما سرشار از این مفاهیم هم‌دردی بشری است که می‌تواند رقیب مناسبی برای این پارادایم باشد. در قرارداد اجتماعی جان لاک نیز صحبت از خیر عمومی است که مبتنی بر رفع مشکلات بر اساس گفت‌وگو است (همان: ۲۰۳). «مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده سیاست و رفتار خارجی جمهوری اسلامی، مانند دیگر کشورها بر گرفته از فرهنگ یا گفت‌وگو حاکم بر نظام و روابط بین‌الملل می‌باشد» (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۹۲: ۱۱۶).

۳-۳. مطالعات صلح

آرمان‌گرایان تاکید زیادی بر طبیعت صلح دوستانه بشر می‌کنند. شاید آن‌ها قدری افراط هم کرده باشند ولی حقیقت این است که صلح اصل است و جنگ، عارض. بهره‌گیری از نیروی نظامی برای انفعال سایر بازیگران بسیار پر هزینه است و عواقب بعدی دارد. شاید بتوان اولین تلاش جامعه جهانی برای مبارزه با تروریسم را در کنوانسیون ۱۹۳۷م با عنوان «جلوگیری و مجازات تروریسم» که از سوی جامعه ملل شده بود، دانست (عسکریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۵-۱۸۳). امروزه قدرت‌های بزرگ کمتر از این حربه استفاده می‌کنند بیشتر از حربه‌های اقتصادی بهره می‌برند. واقع‌گرایان سیاست را به صورت اعلی و ادنی تقسیم می‌کنند و مسائل نظامی را در عداد سیاست اعلی و امور رفاهی را در جزو سیاست

ادنی قرار می‌دهند، عملاً با تحولاتی که اینک در عرصه روابط بین‌المللی پدید آمده است، بسیاری از مسائل بهداشتی، زیست محیطی، اقتصادی، رفاهی و فناوری به صورت سیاست اعلی و مسائل نظامی در چارچوب سیاست ادنی تلقی می‌شود (قوام، ۱۳۹۳: ۵۹). ما چون در نظریه‌ها از دنیا عقب‌تر هستیم، شاید در مسائل نظامی تا حدودی مجهز شده‌ایم ولی غافل از این‌که در تحولات کنونی ایستارها بالا و پایین شده است و ما خود را در این رابطه مجهز نکرده‌ایم. با رویکرد جدید راهی جز دوستی و گفتگو نمی‌ماند. «عصر حاضر عصر تماس‌ها و دوستی‌های بین‌المللی است» (عالم، ۱۳۹۴: ۲۸۸).

رفتارگرایی مدرن در رهیافتش بسیار پیچیده‌تر و در ادعاهایش بسیار متعادل‌تر شده است (کیت نش، ۱۳۹۳: ۳۵). مجموعه این وضعیت نشان می‌دهد که در عصر پیچیدگی فناوری و مسائل فراملی، راه حل‌های واقع‌گرایانه نسبت به مسئله امنیت نمی‌تواند کارساز و ارضاء‌کننده باشد (قوام، ۱۳۹۳: ۲۱۲). طرفداران صلح از این‌که واقع‌گرایان، جنگ و تعارض در سیاست بین‌الملل را یک امر طبیعی تصور می‌کنند، با آنان مخالفت می‌نمایند و اظهار می‌دارند که هرگز یک جنگ خوب و یک صلح بد وجود نداشته است (همان، ۲۲۱). باید فضایی در روابط بین‌الملل به وجود آید که هر ملتی خود را نسبت به گذشته امن‌تر احساس کند و تفاهم و اعتماد متقابل، جایگزین ترس و سوء ظن گردد (ازغندی، ۱۳۷۸: ۱۰۳۷). ایران نیز چون جزئی از جامعه جهانی است ملزم است سیاست خارجی‌اش را تلطیف و تعدیل کند. داعش نظر به این‌که معادلات صلح را بر هم می‌ریزد مطرود است. داعش از طرف جامعه بین‌المللی به منزله بازیگری نامشروع شناخته می‌شود (دهشیری و مقامی، ۱۳۹۴: ۱۵۷-۱۸۰).

۴. عرضه بر آیات دیگر

اکنون به آیاتی که در تعارض با جنگ و خشونت است پرداخته می‌شود تا اثبات گردد اسلام آیین شمشیر نیست. در این بحث آیات در یک طرح ابتکاری در ۷ محور که تنها یک محور آن، آن‌هم بنا به احتمال مربوط به اوایل اسلام است که هنوز اسلام قدرت کافی نگرفته بود و ۶ محور دیگر بر فرض ناسخ بودن آیه سیف به قوت خود باقی و لازم الاجرا می‌باشند.

۴-۱. روشنگری

«الرَّكِبَاتُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ

الْحَمِيدِ» (ابراهیم: ۱) در این جا هدف از کتاب الهی را روشنگری می‌داند. وظیفه پیامبر هدایت بشر از تاریکی به نور است. خروج از ظلمت به نور مستلزم درونی پاک و ضمیری خود آگاه است. این یک هدف عالی و انقلاب تمام عیار است که با روشنگری به دست می‌آید نه با شمشیر و اصولاً با برداشت‌های جهاد ابتدایی در تعارض است. آیات زیادی خدا را به نور مثال زده و وظیفه پیامبران را روشنگری می‌داند. مبارزه با تاریک اندیشی، شمشیر نم خواهد چراغ هدایت می‌خاهد این جاست که از ائمه به عنوان چراغ هدایت یاد شده است. الله نور السماوات و الأرض مثل نوره کمشکاه فاطمه ع فیها مصباح الحسن - المصباح فی زجاجة الحسین - الزجاجة كأنها کوكب دری فاطمه کوكب دری بین نساء أهل الدنيا (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۱۹۵).

۲-۴. وحدت در ایجاد یک جامعه جهانی

۲-۲-۱. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ» (آل عمران، ۶۴).

در این آیه هدف تأسیس جامعه مسالمت‌آمیز است و ناظر به وحدت است. این آیه رساترین پیغام در گفتگوی تمدن‌ها است. یعنی با اهل کتاب در عوض این‌که در مفترقات مجاحه کنیم، بر سر مشترکات وحدت نظر داشته باشیم. این محدود به زمان خاصی نیست و قیدی از ضعف ندارد.

۳-۴. مشیت الهی

این محور از حیث تعداد آیه و اهمیت آیه‌های مطروحه اهمیت بیشتر و منطق گویاتری دارد.

۱-۳-۴. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعاً فَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (یونس، ۹۹). اگر پروردگار تو بخواهد، همه کسانی که در روی زمینند ایمان می‌آورند. آیا تو مردم را به اجبار وامی‌داری که ایمان بیاورند؟

این آیه جهاد ابتدایی را به چالش عظیمی می‌کشانند زیرا مشیت الهی را بر این نمی‌داند که همه ایمان بیاورند. این آیه مبتنی بر ضعف قوای مسلمین نیست که بگوییم که با تجدید قوا نسخ شده است بلکه مشیت الهی بر هدایت همه تعلق ندارد. آیات دیگر نیز تاکید همین مهم است. گرچه همین یک آیه در اثبات ادعای مقاله کفایت می‌کند.

۲-۳-۴. «فَذَكَّرْنَا إِيْمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ (۲۱) لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ (۲۲) إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ (۲۳) فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ (۲۴) إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ (۲۵) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ» (غاشیة، ۲۱ تا ۲۶). پس پند ده، که تو پند دهنده‌ای هستی. تو بر آنان فرمانروا نیستی. مگر آن کس که روی گردان شد و کفر ورزید، پس خدایش به عذاب بزرگتر عذاب می‌کند. هر آینه بازگشت‌شان به سوی ماست. سپس حساب‌شان با ماست.

جالب این‌جاست که سرآن‌جام کفرو اعراض را عذاب الهی در آخرت می‌داند نه شمشیر مسلمین. وقتی پیامبر چنین اجازه‌ای ندارد، چگونه برخی فقهای افراطی چنین مجوزی را برخلاف قرآن برای خود صادر می‌نمایند؟

۳-۳-۴. «وَ إِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسَابُ» (رعد، ۴۰). اگر پاره‌ای از آنچه را که به آن‌ها وعده کرده‌ایم به تو بنمایانیم، یا تو را پیش از وقت بمیرانیم، در هر حال آن‌چه بر عهده توست تبلیغ است و آن‌چه بر عهده ماست حساب کشیدن.

در این آیه نیز تاکید بر این است که پیامبر مأمور به ابلاغ است و قاضی خداست و تنها اوست که حکم می‌دهد. «... إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَفُصِّ الْحَقَّ وَ هُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ» (انعام، ۵۷). حسابرسی مشرکان و کفار بر عهده خدا است نه بر عهده پیامبر چه رسد بر عهده عامه یا خاصه مسلمین، چون ایمان امری قلبی و غیبی است و او داننده اسرار است و حتی پیامبر به میزانی می‌داند که خدا صلاح بداند برای هدایت امت لازم است.

۳-۴-۴ «قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (جاثیه، ۱۴). به کسانی که ایمان آورده‌اند، بگو: از خطای کسانی که به روزهای خدا باور ندارند درگذرید، تا خود، آن مردم را به جزای اعمالی که مرتکب شده‌اند پاداش دهد. در این آیه نیز اهل ایمان را به عفو سفارش می‌دهد و این‌که مشیت الهی بر این است که جزای اعمال‌شان را ببینند.

۵-۳-۴. «وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَ إِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْحَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ» (حجر، ۸۵). آسمان‌ها و زمین و آنچه را که میان آنهاست جز به حق نیافریده‌ایم. و بی‌تردید قیامت فرا می‌رسد. پس گذشت کن، گذشتی نیکو. در این آیه نیز تاکید به صفا است و این‌که در قیامت موعده حسابرسی است.

انجمن مطالعات جهان اسلام

Islamic World Studies Association

جمعية تدراسات العالم الاسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی

پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۱۶۲

سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

۴-۴. رحمت واسعه الهی

در این محور آیاتی بررسی می‌شود که بیان‌کننده رحمت واسعه و فراگیر الهی است که طبعاً با خشونت در تعارض و تضاد است، البته خشونت و جنگ ابتدایی و گرنه شدت در دفاع را عقل سلیم تصدیق می‌کند.

۴-۴-۱. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (آل عمران، ۱۵۹). به سبب رحمت خداست که تو با آن‌ها این‌چنین خوشخوی و مهربان هستی. اگر تندخو و سخت‌دل می‌بودی از گرد تو پراکنده می‌شدند. پس بر آن‌ها بیخشای و برای‌شان آمرزش بخواه ... برخی انسان‌ها در زندگی مثل خورشیدند که نمی‌توانند بر فردی بتابند و بر دیگری نه! لطفشان گزینشی نیست؛ فراگیر است. در زندگی به انسان‌هایی بر می‌خوریم که فدایی دارند. همیشه اطراف‌شان مثل ملکه زنبور شلوغ است. چهره ملکوتی دارند. خیر کثیر دارند. پیامبراز این‌گونه چهره‌ها، بلکه علمدار این تئوری بود. حتی با دشمنان هم به خوبی رفتار می‌کرد. در این آیه کسانی که اطراف پیامبر را می‌گرفتند تنها مؤمنین نبودند، عده زیادی از مشرکین شیفته رفتار رحمانی پیامبر شده و اسلام آوردند نه این‌که مقهور چهره نظامی پیامبر شده و اسلام بیاورند و این خود آیتی دیگر است که نسخ‌پذیر نیست.

۴-۴-۲. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (انبیاء، ۱۰۷).

این آیه نیز تاکید آیه فوق می‌باشد. چگونه است پیامبری که رحمت برای جهانیان است، با آن‌ها سر جنگ داشته باشد و این دو به حصر عقلی مانع‌الجمع‌اند و اجتماع سلب و ایجاب. قائلین به نسخ و افراطیون چگونه این آیات را تفسیر می‌نمایند؟ اسلام به مثابه اخلاق بین‌المللی چگونه می‌تواند عامل تشنج و واگرایی باشد؟ (بنگرید به: غرایق زندگی، ۱۳۹۴: ۱۱۳-۱۳۶).

۴-۵. اختیار

۴-۵-۱. «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا كَفُورًا» (انسان، ۳). راه را به او نشان داده‌ایم. یا سپاسگزار باشد یا ناسپاس. این آیه گویاترین منطق را در مقابل جبر دارد. اختیار به کفر و ایمان، یعنی نه گفتن به جبر و تهدید؛ زیرا در نظام ارزشی دارای اختیار، افعال انسان ملازم با ثواب و عقاب است. چنان‌چه اختیار نباشد، ثواب و عقاب معنی ندارد.

۴-۶. دلیل و منطق

۴-۶-۱. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ...» (بقره، ۲۵۶).

اصولاً دعوت پیامبر(ص) مبتنی بر برهان است. آنجا که برهان است اجبار را مجالی نیست. این آیه به عدم التزام و اجبار در دین تصریح دارد. البته بلافاصله دلیل آن را بیان کرده است؛ زیرا که هدایت از گمراهی آشکار است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ۲/۳۴۳). وقتی هدایت از گمراهی قابل تمیز باشد چه نیازی به الزام؟ قید «تبیین» ریشه در دلیل و گواه دارد و مبتنی بر فرهنگ روشنگری است و اصلاً بالزام و اجبار هم‌آوایی و تناسخ ندارد. تبیین و روشنائی جزو ثابت، تکوینی و نسخ‌ناپذیر است.

۴-۶-۲. «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» (نحل، ۱۲۵). مردم را با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت بخوان و با بهترین شیوه با آنان مجادله کن. زیرا پروردگار تو به کسانی که از راه او منحرف شده‌اند آگاه‌تر است و هدایت‌یافتگان را بهتر می‌شناسد. این آیه نیز مکمل و متمم نظریه حکمت، منطق و استدلال است. وقتی قرآن می‌گوید با حکمت و استدلال بحث نما؛ امر به شمشیر نفی می‌شود. مگر این‌که دشمن اهل منطق نباشد و دست به صلاح ببرد که در آن صورت، عقلاً، شرعاً و قانوناً شمشیر مجری است و این شمشیر محل انتقاد نیست.

۴-۶-۳. «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ» (کافرون، ۶).

چه تصریحی گویاتر از این‌که به کافران می‌گوید دینتان برای خودتان تا روزی که پرده‌ها کنار رود و حقیقت روشن شود. این آیه نه تنها اجبار را منع می‌کند بلکه برای کافران لجاجت که چشم خود را بر روی حقیقت بسته‌اند، مباحثه را نیز تجویز نمی‌نماید. چه رسد به شمشیر، باشد تا در یوم‌الدین و روز قیامت عذاب شوند. این آیه نیز تخصیص زمانی ندارد.

۵. عرضه بر سیره نبوی و علوی

در بخش عرضه بر آیات، در چندین مورد بررسی شد که شخصیت فردی پیامبر(ص) به‌عنوان «رحمة للعالمین»، جذاب، مهربان و حریص بر هدایت بود. این چهره ربانیمی‌تواند خشن و هراسناک باشد.

۵-۱. «انا امرنا معاشر الانبياء بمدارة الناس كما امرنا باقامه الفرائض» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ۳/۳۰۴)

انجمن مطالعات جهان اسلام

Islamic World Studies Association

جمعية تدراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی

پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۶۴

سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

و طوسی، ۱۴۱۴ق: ۵۲۱). ما گروه پیامبران مأمور به مدارای با مردم شده ایم همان طور که امر به برپایی واجبات. در این جا مدارای با مردم همشان ادای فریضاست. مدارا با مردم اطلاق دارد و فراگیر است.

۲-۵. با مردم مهربان باش. چه رعیت دودسته‌اند یا برادر دینی تواند یا در آفرینش با تو همانند. در این جا فرقی بین مسلمان و غیرمسلمان در تقسیم مهر نیست. «فانهم صنفان: اماخ فی الدین او نظیر لک فی الخلق» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

۳-۵. در پناه صلح و آرامش است که بازرگان می‌تواند به کار خود ادامه دهد (همان). امام در این جا رابطه صلح و امنیت اقتصادی را که در مقدمه ذکر شد؛ یادآوری می‌نماید. هنگام جنگ و ناامنی بیشترین ضربه‌ها بر پیکره اقتصادی کشور وارد می‌آید. حتی در جنگ‌های غیرنظامی که بیشتر رنگ و بوی فرهنگی، اقتصادی دارند، این معضل عمیق‌تر است. مشکلی که این روزها دامن‌گیر اکثر کشورهای مسلمان است.

۶. درون مایه مشترک ادیان

هدف ادیان الهی یک کلمه و آن توحید است. صلح در سایر ادیان الهی بویژه دین مسیح (ع) تاکید شده و در انجیل آمده است: «خوش بحال صلح کنندگان زیرا ایشان پسران خدا خوانده خواهند شد» (ازغندی، ۱۳۹۲: ۱۷ به نقل از انجیل متی باب پنجم آیه ۱۰). در اسلام نیز همسو با سایر ادیان الهی بر صلح شرافتمندانه و نه تسلیم و انفعال، تاکید شده است.

۷. شواهد تاریخی

شواهد و قراین تاریخی حاکی از کتابت بیش از ۱۸۵ نامه با موضوعات تبلیغ و دعوت به اسلام یا میثاق و پیمان به دستور پیامبر (ص) دارد (www.hawzah.net ۹۵/۵/۲۵). در صلح حدیبیه و فتح آرام و بدون خونریزی مکه و توصیه‌های حضرت امیر (ع) به مالک که در بخش قبلی گذشت، همه حکایت از صلح و صفا در سنت نبوی دارد. در روز فتح مکه سخن «الیوم یوم الرحمه» پیامبر (ص) در مقابل «الیوم یوم الملحمه» عامه مردم، گویای مشی الهی و چهره ربانی و رأفت فراگیر پیامبر (ص) بود. پیامبر (ص) بعد از فتح مکه، خانه ابوسفیان را نیز خانه امان معرفی کردند (یعقوبی، ۱۳۴۲ ش، ۴۸/۱).

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های یاسی جهان اسلام

۱۶۵

واکاوی خاستگاه جهاد ابتدایی ...

امروزه متأسفانه اغلب کشورهای مسلمان نه تنها توفیقی در الزام خصم به ایمان و اسلام نداشته‌اند؛ بلکه وحدت ایمانی مسلمین نیز مخدوش گردیده است. منشوری که پیامبر(ص) به هنگام ورود به مدینه تألیف کردند، حقوق همگان را تأمین می‌کرد. مردم مدینه جذب اخلاق و منش الهی پیامبر شده، ایمان آوردند نه مرعوب شمشیر مسلمین. به برکت حضور پیامبر(ص) سال‌ها اختلاف و کینه جاهلی خود را به دور انداخته و خانه‌های خود را با مهاجرین تقسیم کردند. آیا شمشیر این قدرت را دارد یا روحیه رحمانی پیامبر(ص)؟ ممکن است عده‌ای بگویند همه با مهربانی کنار نمی‌آیند. درست است ولی آیا با شمشیر کنار می‌آیند؟ ایمان می‌آورند؟ خدا می‌گوید اگر مشیت این بود که همه ایمان بیاورند آن گونهمی شد(یونس، ۹۹).

۹. دلایل عقلی

تفاسیری صرفاً بر مبنای نقل که عقل، این رسول باطنی را از لحاظ نکرده‌اند، کوتاه‌بینانه و غیرکارآمدند. عقل به عنوان یکی از منابع استنباط فقه است. در این جا با لحاظ عقل مروی بر بخش‌ها می‌شود.

۱. اگر مبنا را رأی قائلین به نسخ آیه سیف قرار دهیم و بر این باور باشیم که ابتدا اسلام قدرت‌ناشته و جواز جهاد ابتدایی پس از قدرت گرفتن مسلمین صادر شده است، معمایی حل نشده باقی می‌ماند. در بسیاری از آیات که در بخش‌های قبلی گذشت این‌گونه بیان شد که مشیت الهی بر هدایت همگان قرار نگرفته و اگر خدا می‌خواست، می‌توانست همه را هدایت کند(یونس، ۹۹). یا آیاتی که روش پیامبر(ص) را مبتنی بر دلیل و برهان می‌داند و نه شمشیر. قائلین به نسخ برای این‌گونه آیات چه توجیهی دارند؟

ایمان امری قلبی است و تألیف قلوب یکی از راهکارهای جذب اغیار. امروزه کشورها از این موضوع بهره‌ وافی می‌بند. تألیف قلوب یکی از برنامه‌هایی است که همواره در دستور کار سیاست خارجی کشورها از جمله جمهوری اسلامی از طریق کنش حمایت‌گرانه قرار دارد(درخشه و کمالی، ۱۳۹۵: ۲۹-۵۴). با شمشیر شاید اقرار به زبان نمایند ولی ایمان جایگاهش قلب است و قلوب توسط شمشیر تسخیر نمی‌شوند همان‌طور که در قرآن آمده است: «بین اسلام و ایمان تفاوت است...» «قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ...» (حجرات، ۱۴).

۲. پیامبر(ص) طبق آیات قرآن «رحمة للعالمین» است (انبیاء، ۱۰۷). قید «للعالمین» فراگیر و شامل همه انسان‌ها است نه فقط برای مؤمنین. چگونه می‌توان قبول کرد که «رحمة للعالمین» سر جنگ با عالمیان دارد؟ این تعارض و تناقض است.
۳. پیامبر(ص) در حیات خود عملاً جهاد ابتدایی را اجرایی نکرد و حتی سفارش به اجرای آن بعد از وفاتش را ننمود که شمشیر را بردارید و تمام عالمیان را مسلمان کنید. پیامبر(ص) با مشرکینی جهاد کرد که سالیان دراز مسلمین زیر شکنجه‌شان بودند و این جهاد ابتدایی نیست. برخی از محققان علوم قرآنی و تاریخ معتقدند: «جهاد ابتدایی بعداً به فقه شیعه وارد شده است» (ایازی، ۱۳۹۴ ش: ۵۱-۴۷).
۴. اسلام دین حد وسط است. اهل افراط و تفریط نیست. خشونت افراط است و تسلیم، تفریط. پس بنابراین دین اسلام دنبال صلح شرافتمندانه است.
۵. فطرت بشر ابتدا پاک است و گناه بر آن عارض می‌شود پس صلح حالت اصلی است و جنگ عارضه‌ای بر فطرت است و چون دین اسلام فطری است و پس خواهان صلح است و حتی جنگ را برای صلح می‌خواهد.
۶. مهم‌ترین دلیل عقلی و نقلی که بیان می‌کند نظریات افراطیون در این زمانه قرآنی نیست، هدف‌گرایی است. در قرآن حتی در آیات جهاد، هدف الهی است حال این‌که در نظریه‌های ایشان، هدف قدرت و سلطه است و تقوایشان، تقوای سیاسی است نه الهی.

نتیجه گیری

۱. نظر به این که کشورهای مسلمان به ویژه گروه‌های افراطی تاکید فراوانی بر جهاد ابتدائی دارند، مسائل نظامی را در عداد سیاست اعلی لحاظ کرده از رویکردهای اقتصادی مغفول مانده‌اند و مشکلات دامن گیر کشورهای مسلمان از همین مساله است.
۲. سهم مسلمین در پدیده اسلام هراسی با انگاره‌های واگرا زایشی است و سهم دشمنان افزایشی.
۳. با مطالعه ادله قرآنی و روایی دو دیدگاه صلح و جنگ، در می‌یابیم آیه سیف ناسخ آیات صفح و عفو نیست.
۴. جهاد ابتدایی ریشه در سنت نبوی ندارد و عملاً در زمان خلفا اجرایی شده است. و فقه شیعی به ویژه با شرایط روز یا حتی جدا از آن الزامی در تبعیت از آن ندارد.
۵. جهاد پیامبر(ص) با مشرکانی که سالیان دراز مسلمین را آزار و شکنجه داده‌اند، دفاعی است نه ابتدایی.
۶. امروزه جنگ‌ها تغییر رویکردی جهانی از شکل نظامی به علمی، اقتصادی تبدیل شده است.
۷. به تصریح آیات ذکر شده در متن، مشیت الهی به هدایت و اسلام آوردن همه جهانیان نیست به علاوه روش اسلام بر منطق و استدلال بیان شده و مجموع آیات با این مضمون در تعارض با جهاد ابتدایی‌اند.
۸. جهاد ابتدایی با همزیستی مسالمت‌آمیز که آرمان بشریت است، در تعارض است.
۹. اسلام دین شمشیر نیست. ره‌آورد قرآن و تمدن اسلامی حاکمیت برهان است که قبل از اسلام شمشیر بر بر عرب جاهلی حاکمیت مطلق داشت.
۱۰. با مذاقه در آیات دیگر و روایات در می‌یابیم آیات جهاد بیشتر اشعار به جهاد دفاعی دارد نه ابتدایی.

انجمن مطالعات جهان اسلام

Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی

پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۶۸

سال ششم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۵

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

(ابن بابویه)، محمد بن علی (۱۳۹۸ ق). *التوحيد للصادوق*، مصحح: حسینی، قم: جامعه مدرسین.
ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبه الله، (۱۴۰۴ ق). *شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید*، محقق: ابراهیم، محمد ابوالفضل، قم، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (بی تا). *تحف العقول*، مترجم احمد جنتی، تهران: امیر کبیر.
ازغندی، سید علیرضا، (۱۳۷۸). «تنش زدایی در سیاست خارجی مورد: جمهوری اسلامی ایران» *فصلنامه سیاست خارجی*، شماره ۵۲.

ازغندی، سید علیرضا، (۱۳۹۲). *جنگ و صلح*، تهران: سمت.

ایازی، سید محمدعلی (۱۳۹۴). «جهاد ابتدایی به فقه ما وارد شده است»، نشریه خیمه، شماره ۱۱۶، دی، صص ۴۷-۵۰.

آجیلی، هادی، بیکی، مهدی (۱۳۹۵). «واکاوی دگردیسی سیاسی جنبش اسلام گرای اخوان المسلمین تونس النهضه»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، س ۶، ش ۱، بهار، صص ۱-۲۸.

آدمی، علی، مردای، عبدالله (۱۳۹۴). «چیستی افراط گرایی در اسلام سیاسی: ریشه‌های هویتی و کنش هنجاری»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، س ۵، ش ۳، پاییز، صص ۲۹-۵۹.

آزادی، پرویز، شکرانی، یاسین، کاظمی، علی (۱۳۹۴). *پیام‌های آسمان* (پایه نهم دبیرستان)، تهران: وزارت آموزش و پرورش.

بروجردی، محمد ابراهیم (۱۳۶۶ ش). *تفسیر جامع*، تهران، کتابخانه صدر.

جری استوکر و دیوید مارش (۱۳۹۲). *روش و نظریه در علوم سیاسی*، مترجم: حاجی یوسفی، تهران: پژوهشکده علوم راهبردی.

جصاص، احمد بنعلی (۱۴۰۵ ق). *احکام القرآن*. محقق: قمحاوی. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

حسینی، سید محمد، محمودی، علی، محمودی، زینب (۱۳۹۴). «ریشه‌های پیدایش و رشد جریان‌های تکفیری در آسیای جنوب غربی»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، س ۵، ش ۲، تابستان، صص ۵۳-۸۳.

درخشه، جلال، کمالی، علی (۱۳۹۶). «بازنمایی کنش حمایت گرانه در آیین دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، س ۶، ش ۱، بهار، صص ۲۹-۵۴.

دهشیری، محمد رضا، مقامی، اسماعیل (۱۳۹۴)، «بیداری اسلامی و شکل‌گیری هندسه جدید خاور میانه»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، س ۵، ش ۴، زمستان، صص ۱۵۷-۱۸۰.

دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۹۲). *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: سمت.

رستمی، فرزاد، سفیدی، سیامک (۱۳۹۶). «بررسی علل ظهور و استمرار معمای امنیت در عراق پس از صدام»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، س ۶، ش ۱، بهار، صص ۸۳-۱۱۱.

انجمن مطالعات جهان اسلام

Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی

پژوهش‌های پایه جهان اسلام

۱۶۹

- سیف زاده، سید حسین (۱۳۸۴). سیاست خارجی ایران، تهران: نشر میزان.
- سیف زاده، سید حسین (۱۳۹۳). اصول روابط بین الملل، تهران: نشر میزان.
- طاهری، سید مهدی، احمدوند، شجاع (۱۳۹۴). «وهابیت و استمرار حرکت آل سعود»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۵، ش ۴، زمستان، صص ۸۷-۱۱۱.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۰ ق). المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر قرآن، مترجم: محمد باقر موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمدالحسن (۱۴۱۴ ق). الامالی (للطوسی)، قم: دارالثقافه.
- عالم، عبد الرحمن، (۱۳۹۳). تاریخ فلسفه سیاسی غرب، تهران: وزارت خارجه.
- عالم، عبد الرحمن، (۱۳۹۴). بنیادهای علم سیاست، تهران: نشرنی.
- عسکریان، عباسقلی و همکاران (۱۳۹۴). «تحلیل گفتمانی نگاه بازیگر آمریکایی و ایرانی به مفهوم تروریست»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۵، ش ۲، تابستان، صص ۵۳-۸۳.
- عیاشی، محمد بن مسعود، (۱۳۸۰ ق). التفسیر (تفسیر العیاشی)، محقق: رسولی، هاشم، تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه.
- غرایق زندی، داود (۱۳۹۴). «اسلام و روابط بین الملل: رویکرد هستی شناختی»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۵، ش ۴، زمستان، صص ۱۱۳-۱۳۶.
- قادری، حاتم، (۱۳۹۲). اندیشه‌های سیاسی در اسلام و ایران، تهران: سمت.
- قاسمی، فرهاد، (۱۳۹۳). اصول روابط بین الملل، تهران: نشر میزان.
- قوام، سید عبد العلی، (۱۳۹۳). روابط بین الملل نظریه‌ها و رویکردها، تهران: سمت.
- کرم زادی، مسلم (۱۳۹۶). «سلفی گرای جهادی- تکفیری و آینده ثبات سیاسی در خاور میانه»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۶، ش ۱، بهار، صص ۱۱۳-۱۴۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۹ ق). کافی. قم: دارالحديث.
- کوهکن، علیرضا، باقری، سامیه (۱۳۹۴). «زمینه‌های شکل گیری گروه داعش در آسیای مرکزی»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۵، ش ۳، پاییز، صص ۱۸۳-۲۰۷.
- کیت نش (۱۳۹۳). جامعه شناسی سیاسی معاصر، مترجم محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- مجلسی، محمدتقی بن مقصود علی (۱۴۰۶ ق). روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، قم: موسسه فرهنگی اسلامی کوشانبور.
- محمدی، حمید رضا، احمدی، ابراهیم (۱۳۹۴). «اکاوی زمینه‌های هم‌گرایی ایران و پاکستان، تبیینی از سه رویکرد ژئو کالچر، ژئو اکونومی و ژئو پلتیک»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۵، ش ۲، تابستان، صص ۸۵-۱۱۰.
- مشیرزاده، حمیرا، (۱۳۸۴). تحول در نظریه‌های روابط بین الملل، تهران: سمت.

معرفت، محمد هادی، (۱۳۹۱). علوم قرآنی، قم: موسسه فرهنگی تمهید.
 منوچهری، عباس (۱۳۹۲). رهیافت و روش در علوم سیاسی، تهران: سمت.
 مهدوی عباس آبادی، محمدرضا، آینه وند، صادق (۱۳۹۰). «بررسی سیاست رسول خدا (ص) در قبال غیر
 مسلمانان»، فصلنامه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، شماره ۳، صص ۹-۳۶.
 نفیسی، شادی (۱۳۸۵). عقل گرایی در تفاسیر قرن چهاردهم، قم: بوستان کتاب.
 نفیسی، شادی، (۱۳۹۴). درایه الحدیث، قم: سمت و دانشگاه قرآن و حدیث.
 هاشم زاده هریسی، هاشم (۱۳۹۴). «سهم ۸۰ درصدی مسلمانان در اسلام هراسی» نشریه خیمه، شماره ۱۱۶،
 دی ماه، صص ۶۷-۶۹.
 یعقوبی، احمدبن ابی یعقوب (۱۳۴۲). تاریخ یعقوبی، مترجم: آیتی، محمد ابراهیم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر
 کتاب.

منابع لاتین

Kaempfer, William H. & Lowenberg, Anton D. 2007. "The Political Economy Of Economic Sanctions". In Handbook of Defense Economics - Defense in a Globalized World Ed. by Keith Hartley and Todd Sandler. (Vol. 2). Elsevier B.V. doi:10.1016/S1-02029(06)0013-1574. Accessed by 07.03.2015
 sep 20,2016 .wall street journal president obama addresses the united nation
 General Assembly

منابع اینترنتی

www.farsi.khamenei.ir
 www.hawzeh.net
 www.iqna.ir
 www.porsemani.ir
 www.shahrvand. Newspaper.ir

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۶۰۴۰۶

به این مقاله این گونه استناد کنید:

واعظی، محمود؛ شبانی، سکینه؛ یاری القار، علی اکبر(۱۳۹۵)، «واکاوی خاستگاه جهاد ابتدایی (روش شناسی تفسیری و روایی) و نقش آن در پدیده اسلام هراسی با مطالعه موردی: داعش»، فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س ۶، ش ۴، زمستان ۹۵، صص ۱۷۱-۱۴۷.

انجمن مطالعات جهان اسلام
 Islamic World Studies Association
 جمعية دراسات العالم الإسلامي
 فصلنامه علمی - پژوهشی
 پژوهش‌های یاسی جهان اسلام